

HUQUQBULARLIK VA JAVOBGARLIK ASOSLARI

Ravshanov Doston

Berdaq nomidagi

Qoraqalpogʻ davlat universiteti

Yuridika fakulteti 1- bosqich talabasi

+998906703950

Annotatsiya: *Mening ushbu maqolamda huquqbuzarlikka kengroq taʼrif berib oʻtilgan, yaʼni ushbu huquqbuzarlik va javobgarlik asoslari deb nomlangan maqolam shundan iboratki, huquqbuzarlik nima ekanligi, uning qanday sodir etilishi, nima uchun sodir etilishi va uning javobgarliklari haqida keltirib oʻtganman. Shuning bilan birga, huquqbuzarlik uchun tarixga ham bir nazar tashlab oʻtilganligini va huquqbuzarlikning har bir yoʻnalishi va turlari boʻyicha ham qisqacha tasnif keltirib ketilgan. Ushbu maqolada huquqbuzarlik nima ekanligi va huquqni buzilishi qanday oqibatlarga olib kelishi haqida kengroq tushunib olishingiz mumkin.*

Kalit soʻz: *huquq, huquqbuzarlik, javobgarlik, jinoyat, jazo, fuqarolik, jinoiy javobgarlik, maʼmuriy javobgarlik, qonun, jamiyat, davlat organlari, intizomiy huquqbuzarlik.*

Huquq haqida gap ketganida, avvalambor huquq nima degan savolga qisqacha tasnif berib oʻtsam. Demak, huquq nima ekanligiga taʼrif beradigan boʻlsak, huquq bu davlat tomonidan oʻrnatilgan boʻlib, davlat tomonidan muhofaza qilinadigan ijtimoiy normalar tuzimi deb bilamiz. Huquq va uning turlari, huquq buzilganda yoki huquqbuzarlik sodir etilgandan soʻng kelib chiqadigan javobgarlik qoidalarini birma-bir oʻrganib, uni chuqurroq mazmun-mohiyatini bilib olishimiz maqsadga muvofiq boʻladi. Huquq davlat tomonidan oʻrnatilgandan soʻng, u ushbu davlat va uning fuqarolari uchun majburiy sanaladi. Bundan tashqari, har bir sodir etilgan huquqbuzarlik uchun qonun bilan tasdiqlangan manbalarga koʻra, javobgarlik va jazolari belgilab qoʻyilgan. Endi, huquq hayotimizga nima uchun kerakligi haqida gap ketsa, biz aytishimiz mumkinki, har kuni va har sohada koʻrinib turganidek, biz turli-tuman mayda huquqbuzarliklarni hayotimiz davomida uchratishimiz mumkin. Masalan oʻgʻirlik, haqorat qilish, bir shaxs boshqa shaxsga nisbatan tuxmat qilishi va boshqalar misolida koʻrishimiz mumkin. Keling, tarixga ham bir nazar tashlaymiz, yaʼni “Xamurappi qonunlari” yoki “Drakon qonunlari” va yana shu kabi qonunlar toʻplamlarini keltirib, tarixda ham huquq namoyon boʻlganligi haqida bilishimiz mumkin. Bu manbalarga koʻra, katta davlatlar paydo boʻlgach, huquq ham birga paydo boʻlganligini, unga barcha fuqarolarning boʻysunishlari va ular sodir etgan jinoyatlar uchun jazolar tayinlanganligini koʻrishimiz mumkin.

Demak, tarixda ham huquq va qonunlarga nisbatan qoʻllanilgan jazolar mavjud boʻlgan, biroq bularning qattiqlik darajasi hozirda qoʻllanilayotgan jazolardan koʻra 2 yoki 3 barobar qattiqroq qoʻllanilgan deyishimiz mumkin. Misol uchun shifokor amalga oshirgan jarrohlik muolajasi natijasida bemor bevaqt vafot etsa,

shifokorning qo'llari kesib tashlanishi shart bo'lgan. Quruvchi qurgan uy to'satdan qulab, biror kishini bosib qolsa, u qatl etilishi qayd qilingan. Yong'in mahalida

o'g'rilik ustida qo'lga tushgan kimsa o'sha zahoti olovga otilgan. Qulfbuzar o'g'ri ham qattiq jazoga mahkum etilgan.

Endi e'tiborimizni tortadigan narsa bu huquqbuzarlik, ya'ni bu o'zi nimaligi va qanday sodir etilishi, uning turlari haqida bilib olishimiz zarur sanaladi. Demak, huquqbuzarlik bu ma'lum hududda yashovchi shaxslarning shu davlatning huquqiy normalari va huquqiy qoidalariga amal qiladi. Agarda bu qoidalariga amal qilmaslik va ularni buzilishi huquqbuzarlikni keltirib chiqaradi. Huquqbuzarlik jamiyatda o'rnatilgan va qonunchilik orqali belgilangan tartib qoidalarining buzilishi deb tushunishimiz mumkin. Huquqbuzarlikni biz turli xil shakllarda ko'rishimiz mumkin va bu huquqbuzarlikning xususiyatlari deyiladi. Misol uchun: jinoyat, nojo'yo xatti-harakat, qonun-qoidalarni buzilishi kabilar kiritishimiz mumkin.

Manbalarga qaraydigan bo'lsak, huquqbuzarlikning belgilari ham mavjud bo'lib, ular quyidagilar: ijtimoiy xavflilik, huquqqa zidlik, ayblilik, va jazoga loyqlik kabilarni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy xavflilik shundan iboratki, bunda huquqbuzarlik jamiyatning qadriyatlariga tajovuz qiladi, xususiy va ijtimoiy manfaatlarni yakson qiladi. Huquqbuzarlikning zararliligi yoki xavfliligi shundan iboratki, u jamiyat hayotiga salbiy ta'sir etadi.

Huquqqa zidlik- bu huquqbuzarlikning ikkinchi belgisi hisoblanib, huquqbuzar huquqiy normalarida belgilab qo'yilgan taqiqni buzishi va majburiy belgilab qo'yilgan talablarni bajarilmasligini huquqqa zidlik deyishimiz mumkin.

Ayblilik buni huquqbuzarlikni uchinchi belgisi sifatida keltiradigan bo'lsak, bunda shaxs o'z xatti-harakatlaridan kelib chiqqan holda va unga javob bera oladigan holatda qonunga zid tarzda kelib chiqadigan qilimish ayblilik hisoblanadi. Bu odatga ko'ra ikki xil, ya'ni qasddan va extiyotsizlik oqibatida sodir etiladi.

Huquqbuzarlikning to'rtinchi belgisi – jazoga loyqlik hisoblanadi. Huquqbuzarlik sodir etgan shaxs ma'lum vakolatlarga ega bo'lgan davlat organlari tomonidan javobgarlikka tortilishi va ushbu huquqbuzarga nisbatan qo'llanilishi kerak bo'lgan jazo va muayyan huquqdan mahrum etilishi ham mumkin. Lekin ba'zi hollarda shaxs qonunga binoan javobgarlikdan ozod etilishi ham mumkin va bu vakolatli davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarni yoshiga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Har bir jinoyat uchun aqli raso jismoniy shaxs, ya'ni o'n olti yoshga to'lgan fuqarolarga nisbatan deb belgilangan va shu yoshdagilar javobgarlikka tortishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Huquqbuzarlik qonunchilik sohalariga qarab turlarini ham keltirishimiz mumkin. Ushbu turlarga quyidagilarni keltiramiz:

-Intizomiy huquqbuzarlik bu xizmat vazifasini bajarib turgan vaqtda majburiy hisoblangan va hamma bajarishi shart bo'lgan tartib qoidalarining va rahbarlikka bo'ysunish tamoyillarini buzilishi hisoblanadi. Masalan: ish yoki o'qishga kech qolish yoki sababsiz holatda kelmaslik va boshqa holatlarni misol qilib olsak bo'ladi.

-Fuqarolik huquqbuzarlik bu insonlarning mulkiga yoki shaxsiga qarshi qonunchilikda harakat yoki harakatsizlik natijasida sodir etiladigan jarayon deb olishimiz mumkin. Masalan:

bir shaxsdan qarz olib, uni vaqtida qaytarmaslik; shartnomalarni, majburiyatlarni bajarmaslik va boshqalar.

-Ma'muriy huquqbuzarlik esa qonunchikka binoan ma'muriy javobgarlikka tortishga asos bo'la oladigan, fuqarolarga va tabiiy muhitga nisbatan qasddan yoki ehtiyotsizlikdan sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik. Masalan, mayda bezorilik; yo'l harakati va transport vositalaridan foydalanish qoidalari; harbiy va pasportni ro'yxatdan o'tkazish qoidalari; elektr energiyasidan foydalanish qoidalarini buzish, atrof-muhitni, tarixiy va madaniy yodgorliklarni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarliklarni olish mumkin.

-Jinoiy huquqbuzarlik huquq tizimining katta bir tarmoqlaridan biri hisoblanib, davlat hokimiyati tomonidan o'rnatilgan va qonun bilan himoyalangan huquq. Masalan: o'g'irlik, talonchilik, tovlamachilik, odam o'ldirish va boshqa jinoyatlarni misol qilib olamiz.

Bundan tashqari huquqbuzarlikni mazmunini chuqurroq o'rganishimiz uchun huquqbuzarlik subyekti va obyektini farqini bilib olishimiz lozim. Endi ularga ta'rif beradigan bo'lsak, huquqbuzarlikni subyekti ushbu huquqbuzarlikni sodir etgan jismoniy va yuridik shaxslar hisoblanadi. Bu subyektlarning xususiyati mavjud bo'ladi va bular jinoiy va ma'muriy javobgarlikda belgilab beriladi. Huquqbuzarlikni obyekt deb esa jamiyatda huquq bilan tartibga solinadigan va muhofaza qilinadigan ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Agar biz ijtimoiy munosabatlar nima ekanligiga to'xtaladigan bo'lsak, odamlar o'rtasida sodir bo'ladigan ya'ni o'z xatti-harakatlari javob berishi majburiyligi va ularning bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarini biz ijtimoiy munosabatlar deb atashimiz mumkin.

Huquqbuzarlik haqida yuqorida ma'lumot berildi, endi biz ushbu huquqbuzarliklar sodir etilganda keltirib chiqaradigan javobgarliklar haqida to'xtalib o'tsak. Demak yuqorida aytilgandek huquqbuzarlikning har bir turi uchun o'zining belgilangan jazolarning me'yorlari va qoidalari mavjud. Masalan: jinoiy huquqbuzarlik, fuqarolik huquqbuzarlik va ma'muriy huquqbuzarlikka ajratadigan bo'lsak, har biri uchun javobgarlik keltirib o'tilgan.

Ma'muriy javobgarlik bu ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonunchilik inson va jamiyat farovonligi yo'lida fuqarolarning huquq va erkinliklarini, mulkni, davlat va jamoat tartibini, tabiiy muhitni muhofaza qilishni, ijtimoiy adolat va qonuniylilikni ta'minlashni, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarning o'z vaqtida va obyektiv ko'rib chiqilishini, shuningdek bunday huquqbuzarliklarning oldini olishni, fuqarolarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ushbu qonun orqali fuqarolarga eng kamida jarimaga tortishga asos bo'ladigan javobgarliklarga tortiladi va ijro qilinadi. Javobgarlikni bu turiga ko'ra fuqarolarga nisbatan jarimaga, haqini to'lash sharti bilan buyumni olib qo'yishga buyumni musodara qilishga, maxsus huquqdan mahrum qilishga, 3 sutkadan 15 sutkagacha, ayrim hollarda 30 sutkagacha ma'muriy qamoq bilan javobgarlikka tortiladi.

Ma'muriy javobgarlikga tortilganlar sudlangan hisoblanmaydilar, ma'muriy jazo choralari yengil va muddati qisqaroq belgilanadi. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlari O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga binoan fuqarolarga nisbatan javobgarlik qo'llaniladi.

Jinoiy javobgarlik esa bu Jinoyat kodeksida belgilangan vazifalari bo'lib, bular shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlat manfaatlarini, mulkni, tabiiy muhitni, tinchlikni, insoniyat xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash, shuningdek jinoyatlarning

oldini olish, fuqarolarni respublika Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashdan iboratdir. Jinoyat kodeksiga qilgan shaxslarga nisbatan jarima, muayyan huquqdan mahrum etish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, ozodlikni cheklash, ozodlikdan mahrum qilish va umrbod ozodlikdan mahrum qilish kabi javobgarliklarga tortishga asos bo'ladi.

Jinoiy javobgarlik aybdorga nisbatan jazolash tartibidagi davlat majburlov chorasini qo'llashdan iboratdir. Ya'ni, jinoiy javobgarlik ma'muriy javobgarlik kabi oddiyroq jazolarga nisbatan qo'llanmaydi, uning javobgarlik darajasi kuchliroq hisoblanadi va shu bilan birga unda belgilangan jazolarga ko'ra jarimadan toki umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazolarigacha belgilanishi mumkin. Albatta jinoiy javobgarlikdan so'ng, shaxsga nisbatan sudlangan fuqaro sifatida belgilab qo'yiladi.

Bulardan tashqari intizomiy va fuqarolik javobgarliklar mavjud bo'lib, intizomiyga ko'ra hayfsanga, o'rtacha oylikning ish haqqining o'ttiz foizdan ortiq bo'lmagan miqdorda jarimaga, mehnat shartnomasini bekor qilishga doir javobgarliklarni o'z ichiga oladi, fuqarolik esa shaxslarning to'liq moddiy va ma'naviy javob berishi hisoblanadi. O'zbekiston davlatida shu qonunlar bo'yicha javobgarlikka tortiladi va ijro etiladi.

Xulosa qilib shuni aytishim mumkinki, huquqbuzarlik hamma davlatda mavjud bo'ladi, biroq u uchun kelib chiqadigan javobgarliklar orqali bir davlat boshqa

biror-bir davlatlardagi qonun bilan farq qilib turadi, desam mubolag'a bo'lmaydi. Har bir huquqbuzarlikning ahamiyati uning qanday holatda bajarilganligiga qarab javobgarlik ham belgilanadi. Huquqbuzarlik qonun kuchi bilan aniqlanadi, chunki uning uchun albatta qonuniy tarzda jazo qo'llanilishi shart. Shuni unutmasligimiz lozimki, har bir shaxs o'zi bilmagan holatda ham sodir etgan huquqbuzarlik uchun ham albatta qonun oldida javob beradi va bu orqali hech qanaqa manfaat topib bo'lmaydi. Albatta buning oxiri javobgarlik va jazoga taqaladi. Shuning uchun har bir fuqaro o'zi yashayotgan davlat qonunlari haqida xabardor bo'lishi lozim, deb o'ylayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi, 1994
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat to'g'risidagi kodeksi, 1994
3. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, 2023
4. Karimova.O, Ismatova.N, Sariqov.Sh, Amanova.O." Davlat va huquq asoslari" 8 sinf darslik. T.: "Huquq va Jamiyat" nashriyoti.:2019.126-128-b
5. <https://uz.wikipedia.org>